

Etika a kultura

Pojem *kultury* je poněkud vágní a nejednoznačný. Chceme-li se dohodnout, jak mu rozumět, stanovme nejprve pojem kontrární příp. kontradiktorní, označující jeho protipól.

Pojem kultury

V pojmové dvojici *kultura – příroda* rozumíme kulturou jakékoli lidské kultivační (resp. civilizační) dílo, v němž jsme zvyklí spatřovat vyšší kvalitu oproti nedotčenosti přírody. Ve dvojici *kultura – barbarství* znamená kultura spíše dosaženou míru kultivovanosti, srovnávanou se stavem primitivním nebo úpadkovým. Tomuto pojetí odpovídali jeho původci, starověcí Řekové, jen zčásti, neboť nehelénské národy, označované jimi za barbary, svou kulturu měly; ta byla mnohdy jednodušší, ale hlavně byla jiná. Směrodatnou budiž nám dvojice *kultura – jiná kultura*. V této souvislosti rozumíme kulturou **svěbytný vypracovaný životní styl**, který je dílem soustavného úsilí. Většinou máme na mysli úsilí určitého lidského kolektivu, vyvíjené po generace a propůjčující tvářnost celé epoše. Záleží pak na zaměření našeho zájmu, jak široký obzor zkoumání si zvolíme: můžeme oprávněně hovořit o kultuře renesanční Florencie, renesanční Itálie nebo renesanční Evropy apod. Stejným právem si však můžeme optiku více zúžit a uvažovat o kultuře malé společenské skupiny, ba i jednotlivého člověka.

Jazyková zvyklost kontinentální Evropy (méně již anglosaského světa) předkládá navíc pojmovou dvojici *kultura – civilizace*. Jde o dva aspekty téhož. Kulturou se tu rozumí postoje a výtvoři duchovní povahy, zatímco civilizace znamená spíše vymoženosti technického a organizačního (institucionálního) rázu. Toto rozlišení je pro některé úvahy účelné, my je však pomineme, pokud nebude výslovně uvedeno jinak.

Součástí každé kultury je její rámcová struktura rozumění světu (jinak by nebyla možná komunikace) i její osobitá **morálka** (viz Slova a jejich významy), tedy souhrn představ o tom, co je dobro, a norem jeho dosahování. Má každá kultura svou **etiku**? Podle toho, jak jsme si tyto dva pojmy a jejich vztah definovali, musíme říci, že nikoli. Morálka je relativně dohotovený výtvor, zatímco etika je permanentně otevřené téma (přístupné potud, pokud existuje starost o ně). Lze říci, že nejvýznamnější představitelé rozvinutých kultur různých dob – Mojžíš, Lao-C, Buddha, starozákonní Proroci, Sókratés, Kung Fu-tse (Konfucius), stoikové, apoštol Pavel, Mohamed atd. – **svou starostí o dobro přesáhli danosti morálky své kultury** a že se jejich postoje v tom nejdůležitějším sbližují.

Moderní euroamerická kultura

Věnujme pozornost kultuře, která je naším současným prostředím, tedy **moderní evropské kultuře** (správněji: euroamerické). Ta je zatím poslední etapou evropské kultury, vzniklé zhruba před půldruhým tisíciletím z původnějších zdrojů antických (řecko-římských) a židovsko-křesťanských. Sama se začala utvářet na troskách své předchůdkyně, kultury reformačně-protireformační (u nás barokní). Její počátky zvěstovalo duchovní hnutí, zvané **osvícenství**, ale v život ji uvedl až společenský restrukturační proces, zvaný **modernizace**, probíhající dosud. Ve 20. století přesáhl hranice Evropy a severní Ameriky a pronikl do tzv. třetího světa; vzniklé napětí je jednou ze světodějných sil přítomnosti i budoucnosti.

Modernizační proces rozbíjí tradiční preindustriální společnost, nejprve v Evropě, posléze i jinde. Je mnohorozměrným pohybem, jehož nejviditelnější složkou je právě **industrializace**, tj. vznik průmyslové velkovýroby; ta si samočinně vytváří podmínky své další existence, mezi něž patří její vlastní růst, růst spotřeby, tedy i trh, ale i redukce rozmanitosti lidských rolí na dominující roli pracovní síly. Fungování pracovní síly není možné bez dalekosáhlé **urbanizace**, tj. soustředění obyvatelstva do velkých měst a jejich aglomerací. Tradiční zvyklosti, vztahy, postoje – včetně světonázorových, zejména náboženských – ztrácejí působnost i přitažlivost; tuto složku nazýváme **sekularizací** (z lat. *saeculum* = věk, zejm. lidský věk, měřítko pozemského života, oproti *aeternitas* = věčnost). Pro vymaňování se z tradičních vazeb se ujal výraz **emancipace** (občanská, národní, ženská, generační atd.).

Modernizace zasáhla do struktury tradičních pospolitostí, především do rodiny, z níž nejprve vytrhla otce; v současné době se jí vzdaluje i matka. Národní emancipací vzala za své i velká multietnická společenství a uvolnila prostor národnímu státu. Zánik tradičních autorit spolu s občanskou emancipací umožnil širokou účast všech na správě věcí veřejných, tj. **demokratizaci**, její možnosti jsou však podstatně omezovány zaváděním nejúspěšnějšího způsobu správy, tj. **byrokratizací**. Byrokracie je strategie řízení, která je sice přiměřená komplikovanosti moderní společnosti, ale platí za svou účinnost ztrátou zájmu o vše jedinečné, tedy odosobněním. Právě na ní lze názorně ukázat, jak vlastně každá z vymožeností modernizace v zájmu své efektivity bezděčně vytváří řadu neřešitelných problémů. Ty pak ve svém úhrnu podmiňují **permanentní krizový stav moderní společnosti**. Expandující průmyslová výroba ohrožuje životní prostředí, tržní mechanismus straní utilitární (prospěchářské) motivaci lidského jednání, urbanizace ztěžuje tvorbu domova, sekularizací vzniklo vakuum vyplňované módou a ideologií, emancipace ohrožuje soudržnost rodiny, jiná emancipace uvolnila cestu nacionalismu, demokratizace stvořila masu, v níž je kdokoli zaměnitelný kýmkoli, a masa umožňuje existenci toliko nenáročné **masové kultury**, ostře se odlišující od kultury malých exkluzivních elit.

„Světonázor“ moderní kultury je dalekosáhle určen **vědou**, resp. tím, co se za ni pokládá. V osvícenském duchu je svět pokládán za mechanismus (stroj), jehož kauzální vysvětlení přísluší vědě, budované po vzoru fyziky 19. století. Smysl vědy je spatřován v praktickém využití jejích poznatků, tj. v **technice**. Co není takovouto vědou uchopitelné, co není „objektivní“, je jaksi méně skutečné; co není prakticky využitelné, je méně hodnotné. Kritérium praktického užitku určilo i tvář **politiky**, jejímž hlavním obsahem se stává technologie moci. – Všechny tyto směrodatné trendy

moderní kultury mají zajisté své protějšky v podobě trendů oponentních, těm však přísluší pouhé *minoritní vótum*; přispívají zatím jen skrovným dílem k celkovému kontroverznímu charakteru moderní kultury, jejíž vnitřní *diskurs* je směsí nekončících polemik. Únava, kterou takový stav vyvolává, i vědomí nemožnosti jeho změny, to jsou dvě z pohnutek postoje, který sám sebe označuje za **postmoderní**.

Etika a kultura, morální pluralita

Nakolik je naše kultura vnímavá vůči etice, která je, jak bylo řečeno, starostlivou úvahou resp. rozpravou o tom, co je dobré? Víme již, že konkrétní praktickou odezvou na téma etiky je morálka. **Jaká je tedy morálka naší kultury?** Je nekonzistentní, rozporuplná. Přetrvává působnost řady norem *náboženské* morálky zanikající tradiční společnosti. Vedle ní se prosadila *antropocentrická* („*humanistická*“) morálka, jejíž základy vytvořilo osvícenství a která sama o sobě je rovněž nekonzistentní: může být *individualistická*, ale také *kolektivistická*, podle toho, pokládá-li se za nejvyšší dobro blaho jednotlivce nebo kolektivu (národa, třídy, současné generace obyvatel rozvinutých zemí apod.). Co do zájmů, stylů, postojů, je situace naší společnosti *pluralitní*. Tomu odpovídá i **morální pluralita**. *Konsensus* (povšechné srozumění, souhlas) o hodnotách se v takové společnosti vytváří nesnadno. Společnost se ze sebezáchovných důvodů (aby se nerozpadla nebo neocitla ve stavu boje všech proti všem) ne zcela ochotně smiřuje s jakýmsi morálním minimem – s **tolerancí plurality**, která se tak stává jednou ze základních cílových hodnot a bývá prohlašována za nejvyšší morální normu naší kultury vůbec.

Modernizace vytvořila masovou společnost, mimořádně náchylnou k různým *ideologiím*, tedy doktrínám (učením), které vždy zdůvodňují něčí konkrétní (většinou mocenský) zájem, a přitom odmítají svou vlastní revizi. Některé ideologie se staly nástrojem vlivných masových hnutí (nacismus, komunismus, různé druhy fundamentalismu aj.), které pak nastolily režim *totalitní moci*. Neblahá zkušenost s nimi podmiňuje charakteristický rys naší kultury – **antiideologický postoj**, tedy odpor vůči ideologiím, ale i vůči tomu, co za ně může být pokládáno, co se dovolává jakékoli autority, i kdyby to byla *závažnost pravdy*. Odtud rozšířený sklon k relativismu a skepsi, odtud i častá ambivalence, ba nechuť *vůči morálce* resp. „*moralizování*“ (viz Slova a jejich významy). Druhou základní hodnotou naší kultury je totiž **autonomie** jednotlivce či skupiny (jejímu dosažení mají sloužit různé způsoby *emancipace*, jak o ní byla řeč). Touha po autonomii vede k zásadnímu **odmítání manipulace**; odmítání, žel, nedůslednému, protože vůči rafinované neideologické manipulaci je masová společnost bezbranná. Určujícím prožitkem mnohých příslušníků naší současné kultury je tedy – řečeno s ERIKSONEM (viz Etika a (psycho)patologie) – *ohrožení základní důvěry a autonomie*.

Respektování plurality i starost o vlastní autonomii jsou nakloněny ryze *sebestředné individualistické morálce*. Jejím uznávaným imperativem je **seberealizace**. Ta je pojímána v podstatě libovolně, protože neexistuje konsensus ohledně *sebe-*, ani ohledně *realizace*; není jasno, *co* má být realizováno, ani *co* je to *realizovat*. V životě jednotlivce působí často jako protihráč touhy po seberealizaci potřeba **konformity**, neboť mnozí lidé se potýkají s pocitem osamělosti.

Naše kulturní prostředí se tedy vyznačuje zpochybněním řady hodnot i jejich hierarchie. **Taková situace není příznivě nakloněna úvaze resp. rozpravě o tom, co je dobré**, tedy – **etice**. Sám pojem *dobra* je relativizován: stalo se obtížným představit si, *co* je dobré „objektivně“, tedy „pro všechny“. Jeho místo zaujaly – a jsou považovány za směrodatné – pojmy *legitimity* a *legality*. Legitimní je to, *co* odpovídá cítění většiny a *co* lze obhájit („vyargumentovat“) v kontroverzi, legální je to, *co* odpovídá pozitivní (psané) právní normě.

Etická úvaha se stala problematickou též tím, že byl zásadně zpochybněn pojem svobody. Naše současná kultura je poplatná *více v determinismus*, tedy v kauzální určenost našeho myšlení i jednání, ať biologickou (genetickou), psychologickou (pudovou) či sociální (konvenční). Svoboda jakožto *zásadní možnost sebeurčení* může za tohoto předpokladu jen těžko obstát. Slovo *svoboda* se sice objevuje v četných proklamacích, ale spíše ve smyslu *autonomie*, tedy *svobody od něčeho* (od nátlaku, od utrpení), která zpravidla není spojována s *odpovědností* (charty práv a svobod nemají svůj protějšek v obdobném výčtu povinností). Pozornosti uniká, že autonomní jedinec ještě nemusí být svobodný.

Možnosti etické úvahy a rozpravy omezuje konečně i vyčlenění celých oblastí lidských aktivit z říše dobra a zla. Za *morálně neutrální* se prohlašuje věda, technika, umění, ekonomika, politika. Tyto sféry jsou skutečně autonomní v tom smyslu, že v nich platí specifické zásady (např. vědu činí vědou její vědeckost, nikoli morální bezúhonnost atd.). Ona morální neutralita však byla vztažena i na konkrétní lidi, kteří v těchto sférách aktivně působí, tedy na vědce, techniky, umělce, podnikatele, politiky. Obecně se má tedy za správné *nadřazení profesionality morálce*, třebaže jeho konkrétní důsledky bývají ad hoc odmítány.

Nedostatek konsensu v chápání nejen hodnot, ale i některých důležitých pojmů, jímž se vyznačuje naše kultura, výrazně ztěžuje až znemožňuje rozpravu o jakémkoli etickém problému. Debaty např. o vztahu člověka k jeho životnímu prostředí, o trestu smrti, umělém potratu, eutanázii atd. vesměs končívaly fiaskem; nejsou to rozpravy, nýbrž polemické konfrontace neslučitelných stanovisek, která nelze smiřovat, nýbrž nanejvýš *interpretovat*, tj. pokoušet se *porozumět jejich motivaci*, tedy potřebám, přáním, nechutím apod. v jejich pozadí.

Tato situace, připomínající poněkud biblické babylónské zmatení, přiměla některé kritiky naší soudobé kultury ke konstatování jejího úpadku a k vyslovení nepříznivého prognostického soudu o její budoucnosti. Jiní, např. Hans JONAS, soudí, že nastává **věk odpovědnosti**, a doufají, že heroické prosazení vyššího stupně morálního vývoje v celospolečenském měřítku přivodí záchranu naší kultury.

Shrnutí

Vypracovaný životní způsob, který je dílem generací a zakládá setrvačnou tradici, nazýváme **kulturou**. Každé kultuře je vlastní sdílené nazírání na svět a na hierarchii hodnot, tedy i morálka.

Naším prostředím je současná **euroamerická kultura**, která je výslednicí procesu modernizace, probíhajícího poslední dvě století. Tento proces vedl k rozkladu tradiční společnosti a k vytvoření společnosti moderní. Jejích vymožeností bylo dosaženo za cenu řady obtížně řešitelných problémů, které ve svém úhrnu zakládají permanentní krizi moderní kultury.

Moderní kultura je pluralitní. Zahrnuje různost neslučitelných postojů a zájmů. Ze sebezáchovného důvodu musí trvat na jejich koexistenci, tedy na tolerování této různosti, včetně tolerance morální plurality. Kromě této tolerance jsou proklamovanými hodnotami naší kultury autonomie (často nesprávně nazývaná „svoboda“) a seberealizace jednotlivce. S toliko proklamovanými hodnotami jsou často v rozporu hodnoty skutečně žité.

Zpochybnění pojmu dobra, svobody, odpovědnosti a popření etické relevance rozsáhlých sfér lidské činnosti výrazně ztěžuje onu úvahu a rozpravu, která je podstatou etiky.

Literatura

- Kohák
- Arendtová
- Ortega y Gasset
- Mitscherlich
- Jonas
- Lorenz
- Keller

Odkazy

Související články

*Další kapitoly z článku **PŘÍHODA, Petr.: Etika**:*

1. Místo úvodu aneb co je etika
2. Slova a jejich významy
3. Etika – morálka – právo
4. Psychologické předpoklady etického chování
5. Etika a (psycho)patologie
6. Etika a kultura
7. Zrod lékařské etiky
8. Čtvero základních principů lékařské etiky
9. Informovaný souhlas
10. Alokace

Zdroj

- PŘÍHODA, Petr. *Etika : Etika a kultura* [online]. [cit. 2011-12-22]. <<http://www.lf2.cuni.cz/ustav-lekarske-etiky-a-humanitnich-zakladu-mediciny-2-lf-uk/etika>>.